

El moble en estat pur: restauració d'una còmoda de la segona meitat del segle XVIII

Al taller del restaurador de mobles poques vegades hi arriben peces que no hagin estat *tocades* per diverses mans al llarg dels segles; quan això passa, encara que l'estat de conservació no sigui del tot desitjable, el bon professional se sent un privilegiat. Si es tenen en compte les restauracions abundants que han sofert els mobles, gairebé sempre necessàries, tot i que amb freqüència massa intervencionistes, i lamentablement, en força ocasions, meres reparacions portades a terme per ebenistes o simples aficionats, sembla quasi impossible que pugui quedar algun exemplar intacte, amb què el restaurador actual pugui arribar a sentir que és el primer que hi intervé, després de l'artesà que el va fer segles enrere.

Text: Antonio Iglesias Ferreño, restaurador de mobles i fustes antigues¹

A l que sí que estan acostumats els restauradors de mobles és a trobar-se peces de mobiliari que han estat modificades o que presenten un estat de conservació lamentable. Per desgràcia, algunes vegades, quan es vol rescatar un moble ja és massa tard, l'entorn en què ha estat supera en excés els nivells d'humitat o de sequedat convenients per a la seva conservació a mitjà termini, per la qual cosa proliferen els atacs biòtics de

tot tipus, les deformacions de les estructures i les pèrdues contínues de matèria. D'altra banda, també en molts altres casos el pressupost de restauració supera molt el valor venal de l'obra, cosa que pot dificultar que es faci la feina ben feta. Per sort, cada vegada amb més freqüència es tenen en compte el valor sentimental i l'interès històric, valors afegits que possiblement han ajudat a salvar una gran quantitat de patri-

moni al llarg de la història, i que són, probablement, el motor que empeny un artesà a dedicar-se a la restauració.

Classificació

La còmoda o calaixera objecte d'aquest estudi es va fer a Catalunya en la segona meitat del segle XVIII i respon al model denominat *calaixera amb escambell*, per les tres gavetes que presenta a la part superior, endinsades respecte al frontal. Aquesta variant tipològica es correspon amb la infreqüent *commode à gradin* francesa, l'origen de la qual es pot remuntar a finals del segle XVII, segons Reyniès. Tot i que tradicionalment s'ha assenyalat que l'origen d'aquestes tres gavetes,

La còmoda respon al model denominat 'calaixera amb escambell'

disposades sobre la tapa, està en els de les arques amb calaixos dels segles XVI i XVII, i potser així sigui, no hem d'oblidar que tant a França com al nord d'Itàlia, durant la segona meitat del segle XVII i tot el XVIII, va estar molt de moda fer mobles amb aquesta espècie de grada; així, podem recordar les còmodes amb *alzata lligures*, els *bureaux à huit pieds* creats per l'holandès Pierre Gole per a Lluís XIV, les esmentades *commodes*

Aspecte de la calaixera després de la intervenció.

Abans de la restauració, la calaixera tenia molta brutícia acumulada.

à gradin parisenques o els buffets à gradin provençals. En última instància, pel que fa a l'origen de la tipologia, tampoc no s'haurien de tenir en compte els armaris baixos amb grada d'aparador, esmentats moltes vegades en els inventaris espanyols del segle XVII.

Aquest tipus de còmoda sembla que no té denominació específica en castellà, potser per la pràctica inexistència fora de l'àmbit lingüístic català, i actualment el seu nom, amb freqüència, se sol traduir literalment per *còmoda con escabel*, sense tenir en compte que el terme *escabel* en castellà és equivalent a *tamboret* i no té l'accepció catalana de 'petit buc... que conté un calaix o més d'un'. *Escabel* és, segons el *Diccionario de la Real Academia Española*, una 'tarima pequeña que se pone delante de la silla para que descansen los pies de quien está sentado o asiento pequeño hecho de tablas, sin respaldo', uns significats que també té en català, d'on, d'altra banda, pot procedir el terme.

La seva classificació com a catalana es basa tant en la forma general de la seva estructura com en les tècniques decoratives utilitzades per adornar-la. Entre aquestes destaquen les motllures tallades perfilant tapes i calaixos i les incrustacions d'embotit sobre massís, tradicionalment molt difoses a Catalunya, a base de filets clars sobre la noguera massissa utilitzada per construir-la, que denoten la pervivència del gust espanyol per les decoracions embotides. Les traces de la decoració es mouen entre allò barroc, un estil que sembla que no desapareix d'Espanya durant la segona meitat del segle XVIII, i allò rococó, que tendeix a implantar-se a tot el país, gràcies a influències franceses i italianes, principalment a partir de la dècada del 1740. La reiteració del model i la qualitat

mitjana de la còmoda que ens ocupa fan que la seva datació s'hagi de plantejar amb cert retard respecte als mobles de més qualitat, fets a la província de Girona o a Barcelona, una ciutat on la demanda de mobiliari de luxe devia ser més freqüent.

Críteris de restauració

La intervenció en mobles d'alta època, que rarament es tornaran a fer servir, és de caràcter conservatiu i integrador del tot, per facilitar-ne la lectura i la comprensió, però quan es tracta d'una peça més moderna, que ha de continuar sent funcional, la restauració amb freqüència ha de ser una mica més intervencionista, perquè no només s'ha de conservar, o en cas de pèrdua, tornar la

La seva classificació com a catalana es basa tant en la forma general de la seva estructura com en les tècniques decoratives utilitzades per adornar-la

unitat estètica al conjunt, sinó que, a més, és imprescindible fer el mateix amb la seva utilitat pràctica, ja que un moble és un producte per al consum humà sotmès a càrregues i friccions constants.

Es aquest tipus de restauracions és on el restaurador ha de prendre les decisions més compromeses i susceptibles a la crítica.

Estructures reforçades amb claus de forja

Entre els restauradors de mobiliari sempre s'ha criticat, amb raó, la clavaó indiscriminada a què s'han vist sotmesos els mobles. Del que s'ha parlat poc és dels beneficis que els ferros de forja proporcionen a les estruc-

tures de fusta. La forja, com que és dúctil, es va emmotllant amb el pas del temps als moviments naturals de la fusta i a les fatigues i les càrregues a les quals es veuen sotmesos els mobles pel seu ús quotidià. Si els mobles antics, en lloc de portar claus de forja en portessin d'acer, possiblement ara serien estelles. Almenys així es pot deduir de la comparació entre molts mobles del segle XIX, amb una gran quantitat d'esquerdes de tensió provocades pels claus d'acer, i els escriptoris del segle XVII, amb força menys, gràcies al fet que van clavetejats amb claus de forja.

En les peces anteriors al segle XVIII, les superfícies de contacte de les quals van clavades, en les quals la fusta no va al fil, s'observa, en treure els claus de forja, que no surten rectes, sinó amb forma de S, donant a entendre que s'han emmotllat al moviment natural de la fusta. La còmoda que ens ocupa presenta claus de forja per a l'ancoratge de les motllures, per reforçar els travessers i per subjectar les posts laterals que sustenten la tapa de les tres gavetes de la grada. Durant la seva restauració s'ha pogut apreciar que, tot i ser elements clavats des de fa més de dos-cents anys, no tenen esquerdes de tensió.

Per extreure els claus de forja o redreçar-los per la cara posterior, tenint en compte que la humitat de la fusta els rovella i, com a conseqüència, els solda a la matèria circumdant, es fa servir una resistència elèctrica, posant els dos cables sobre el cap del clau per sotmetre'l a un augment de la temperatura que calcini l'òxid i permeti l'extracció sense el menor dany, tenint en

compte que aquests claus són piramidals, una vegada s'ha tret l'òxid i s'han refredat, surten amb facilitat, i aquesta operació és menys agressiva que el tradicional serrat dels claus per desmuntar les fustes unides d'aquesta manera.

Pèrdua de la capacitat higroscòpica de la fusta per corcs

En posts amb grans atacs de corcs, els moviments normals per pèrdua o absorció de la humitat ambiental són pràcticament nuls. Això es deu al fet que la capacitat d'absorció d'aigua per part de la fusta està lligada de manera directament proporcional a la quantitat de cel·lulosa que contingui, i com

Detalls de restauració

1. Els cantells vius dels calaixos havien perdut matèria.

2. Les peces es van fer amb fusta de noguera.

3. Hi havia nombroses pèrdues de fusta produïdes pel corc.

4. La resina acrílica consolida la fusta corcada.

que els xilòfags s'alimenten principalment de cel·lulosa, podríem dir que les fustes corcades perden resistència mecànica però guanyen estabilitat.

En aquesta còmoda es pot apreciar aquest fenomen a la part posterior, on presenta un atac força sever, en les parts de fusta de pollancre dels interiors i, en menor mesura, en les albeques de les posts de noguera. En produir-se la pèrdua de resistència mecànica en les posts de folre o tancaments, cap dels atacs citats danyava parts estructurals primordials i, per tant, el moble no corre cap risc d'autodestruir-se.

Consolidació de la matèria. Resines

El restaurador de mobiliari sovint es troba amb atacs de corcs, en les perforacions dels quals és molt difícil fer una consolidació fent servir exclusivament les resines, els estucs o les coles amb alt grau de reversibilitat, que són les que tradicionalment es fan servir en restauració. En aquestes situacions, el professional sol optar per sanejar la superfície afectada i per reintegrar amb peces de fusta, perdent en aquesta operació una gran quantitat de fusta original.

Avui en dia existeix una àmplia gamma de resines sintètiques i de polímers que, tot i

no sent sempre totalment reversibles, poden evitar l'amputació de la fusta original i proporcionen a la fusta degradada un grau de duresa molt elevat.

En la consolidació de la fusta atacada per corcs a la tapa de la còmoda, en una zona molt puntual, s'ha optat per injectar una resina acrílica amb càrrega de serradures, per massissar l'estructura interna i per tornar-li la resistència mecànica. S'ha injectat Primal - AC33, perquè és de dissolució aquosa, ja

La intervenció en mobles d'alta època, que rarament es tornaran a fer servir, és de caràcter conservatiu i integrador

que la fusta tenia uns nivells d'humitat per sobre del que és idoni: la consolidació a base d'injeccions de resines epoxi o de polièster, a més de no ser reversible, corre el risc d'espjonjar-se amb la humitat en l'adormiment, deformant, com a conseqüència, la superfície que s'ha de consolidar.

Forma més aconsellable de les peces per embotir

Amb freqüència ens trobem amb grans peces rectangulars o en forma de rombe embotides en tapes de taules, en frontals d'escriptoris, etc. Moltes d'aquestes peces es col·locaven per tancar un orifici molt menor, però en sanejar la silueta l'orifici es feia cada vegada més gran, amb la qual cosa el defecte s'engrandia; en les peces aplicades de forma rectangular es cometia, a més, un greu error estètic, ja que els talls en contra direcció a la fibra són impossibles de dissimular.

Avui s'opta per embotir peces amb formes molt més sinuoses, com un doble arc gòtic, orientant les puntes en la direcció de la fibra i intentant que cada vora de la peça que s'ha d'embotir tingui forma de S, seguint de manera sinuosa les vetes de la fusta i, sobretot, fugint de fer talls en contra de la fibra. En les faltes no gaire grans però irregulars, que no estiguin en vores de les taules o en llocs de fàcil trencament per cop o fricció, ja que per embotir una peça de fusta es necessita eliminar una gran quantitat de matèria, pot resultar més ètica la utilització d'una resina epoxi amb un alt equilibri higroscòpic, com l'Araldit SV 427-2 i HV 427-I.

Salvaguarda de la matèria original

A causa del nombre de mobles antics existents i a la seva desaparició constant i irremediable pel canvi de modes i pel mateix ús quotidià a què es destinen, els restauradors tenen l'obligació de ser puristes en la seva feina, i han de tenir a conservar, en comptes de substituir, tant les parts visibles com les interiors o estructurals. D'aquesta manera, en el cas de les guies i les corredisses dels calaixos en el mobiliari, tradicionalment molt danyades per l'ús quotidià, en comptes de reemplaçar-les per d'altres de factura nova, tal com s'ha estat fent, s'han de restaurar sempre que sigui possible.

En la restauració de les guies d'aquesta còmoda s'ha optat per la reconstrucció dels desgastats irregulars amb resina de polièster fins a deixar la superfície anivellada i llisa, i posteriorment s'ha polit amb parafina, per a la col·locació correcta dels calaixos en altura i angle, ja que, en desgastar-se'n les guies, tendeixen a baixar i a tenir un lleuger capcineig. Les guies no se solen desgastar en la seva totalitat de

lesmb la major quantitat de duramen possible, per ser la zona més dura, estable, duradora i atractiva. Com que té menys quantitat de cel·lulosa en les seves fibres, és menys procliu als atacs biòtics i, a més, com que té una concentració més gran de lignina és més fosca, la qual cosa la converteix en més noble.

D'altra banda, per a la construcció de mobiliari de qualitat es tendeix a fer servir posts de gran escairada, amb freqüència fins i tot a fer servir posts monoblocs, cosa que a vegades obliga a emprar fusta amb una mica d'albeca. En aquests casos, l'albeca queda sempre als extrems laterals de les posts i, com en el cas d'aquesta còmoda, serveix per fer una espècie de plomejat als costats, perquè estan formats per dues grans posts acoblades pel duramen, i les albeques queden a l'exterior i, d'aquesta manera, es genera una veta simètrica que difícilment es produiria en la natura.

Per integrar cromàticament el canvi tan radical de coloració de les albeques de la noguera, s'opta per donar-los una aiguada

Neteja i acabat

Tot i que a simple vista el seu aspecte sembli molt degradat, és molt estrany que els mobles tractats en origen amb cera d'abella arribin a perdre totalment el seu acabat, per molt deshidratada que estigui la fusta.

En la còmoda que ens ocupa, gran part de la brutícia que presentava estava formada per terra i per esquitxos de pintura al tremp. Per eliminar-la s'ha portat a terme una neteja superficial amb aigua tèbia, assecant immediatament les parts humitejades per evitar moviments indesitjats. Una vegada feta aquesta neteja, s'ha tornat a nodrir la fusta amb cera calenta. Automàticament, l'aspecte de la fusta s'ha aïllat, canviant de coloració i recobrant el seu aspecte més autèntic. Si no s'hagués respectat l'acabat original, s'hauria tardat molt de temps a aplicar i polir una capa de cera després d'una altra, fins a poder aconseguir un aspecte semblant, que no igual, al que s'ha aconseguit gràcies al fet que l'acabat original amb cera s'havia conservat.

Com a conclusió, és molt important que el restaurador de mobles respecti els acabats originals en el mobiliari historicoartístic. Si ho fa, d'una banda, pot reduir el cost de la restauració i, de l'altra, destaca la seva vàlua com a part integrant de l'obra d'art. Els acabats originals dels mobles antics s'han de considerar dades documentals importants, que permeten actualment, i que permetran en el futur, conèixer les tècniques utilitzades en altres temps per preservar i enaltir la bellesa del mobiliari. ■

Antonio Iglesias és coordinador dels cursos de restauració de mobles de l'Escuela de Arte y Antigüedades de Madrid.

Gran part de la brutícia que presentava estava formada per terra i per esquitxos de pintura al tremp

manera uniforme, se solen erosionar més pel centre, ja que els calaixos no se solen treure del tot, i es queden aproximadament a la meitat, i en parar en aquest punt i reprendre el moviment per al tancament des del mateix, la part final de la guarda tendeix a clavar-se a les corredisses, generant un fregament excessiu a la zona.

La realització de peces de fusta per solucionar els problemes de funcionament produïts per aquests desgastats obliga, en sanejar, a eliminar una gran quantitat de fusta original, i amb freqüència s'arriba a eliminar totalment les guies originals i a substituir-les per d'altres de noves, que a vegades ja no es col·loquen com les eliminades. Aquesta intervenció es pot minimitzar amb la utilització de resines, perquè per aplicar-les només cal esgarrapar la superfície de contacte, per deixar-la lliure de greix o pols, i aplicar una mà de goma laca per fer més reversible la peça de resina, la qual cosa implica una intervenció mínima.

Tenyit de les albeques

En els mobles de millor factura sempre s'ha seleccionat la fusta, escollint per construir-los i decorar-los posts atau-

de noguerina calenta, seguint les formes capritxoses de la veta. Amb això no es pretén imitar el color del duramen totalment, sinó, simplement, que aquestes parts tan clares de la fusta no cobrin massa protagonisme en la visualització total de l'obra i que destaquin els filets de boix de la in-crustació.

Neteja de les ferramentes

En la majoria dels casos, per fer una restauració en què el resultat final sigui coherent, s'han de tractar les ferramentes i els aplics metàl·lics que presenti la peça, eliminant-ne la brutícia i l'òxid i protegint-los de futures oxidacions.

Abans de restaurar-les, les aplicacions metàl·liques d'aquesta còmoda, fetes en aliatge bronzina platejada, presentaven una oxidació de color negrós. Després de netejar-les, tot i que s'ha observat que predomina el color daurat del metall sobre les restes escasses del platejat original conservades, s'ha pres la decisió d'intentar recuperar l'aspecte original del conjunt. Amb aquesta finalitat, s'ha fet al metall daurat un bany de plata en fred, fixant-lo amb sulfat de sodi i protegint-lo amb laca zapón en calent, per evitar futures oxidacions.

BIBLIOGRAFIA

- AA. VV. *Moble català*. Barcelona, 1994.
- GONZÁLEZ-PALACIOS, A. *El Moble in Liguria*. Génova, 1996.
- MAINAR, J. *El moble català*. Barcelona, 1976.
- MANNONI, É. *Mobilier Provençal*. París, 1995.
- PIERA, M. y MESTRES, A. *El mueble en Cataluña. El espacio doméstico del Gótico al Modernismo*. Manresa, 1999.
- REYNIÉS, N. *Le Mobilier Domestique*. T. I, París, 1987.